

ТРАГЕДІЯ ЄВРЕЇВ У ЧЕРНІВЦЯХ

Роботу виконала:

Білоус Тетяна Дмитрівна,
учениця 10-Б класу ЗОШ № 6
Співавтори: Тимофійчук Ольга
Степанівна,
Кашуба Галина Іванівна

Керівник роботи:

Герасим Наталя Павлівна,
методист міського управління
освіти

Зміст

Вступ.

I. Єврейство Буковини у довоєнний період.

II. Трагедія чернівецьких євреїв під час німецько-румунської окупації
краю (1941–1944 рр.).

Висновки.

Додатки.

На конкурсній роботі зайняла 3 місце.

Вступ

Наше місто – дивовижне. Дух полікультурності, дух співжиття і взаємоповаги представників різних культур став ідеалом і для тих, хто проживав в Чернівцях, і для тих, хто покинув свою маленьку батьківщину. За словами відомого німецького публіциста Георга Гейнцена, Чернівці – це місто, де «фірмани фіакрів сперечались про Карла Крауса, де тротуари підмітали букетами троянд і де книгарень було більше, ніж кав'ярень». Тут в одному товаристві вільно почувались українець, німець та єврей, де можна було розмовляти українською, німецькою, польською – і тебе розуміли. Та війни і міжвоєнні лихоліття дуже зашкодили цій ідилічній картині... І в історії міста чорними літерами вписалося: окупація, Голокост.

Геноцид євреїв у Європі, який здійснювався нацистською Німеччиною та її союзниками (Румунією, Угорщиною, Італією) під час Другої світової війни, зазвичай називають грецьким словом «Голокост». В ізраїльській історіографії трагедія єврейського народу визначена терміном Шоа (Катастрофа). У наші дні термін Голокост прийнято вживати для розуміння спланованого, масового переслідування та винищення єврейського народу і фактично загибелі від рук нацистів та їх прибічників 6 мільйонів євреїв, у тому числі 2 825 000 на території колишнього СРСР¹. Голокост був не лише фізичним знищенням єврейства, це був злочин проти людства в глобальних історичних масштабах, злочин, який необхідно зрозуміти і дослідити. Найважчі випробування випали на долю єврейського населення України. Саме на території Української РСР нацисти нерідко «практично відпрацьовували» методи вбивства, ще до того, як вони розробили цілу індустрію знищення людей, яка згодом використовувалась у Польщі та інших країнах. На українських землях було знищено значну кількість євреїв – практично ¼ частину всіх жертв Голокосту в Європі – майже 1 млн 400 тис. осіб. Значна частина території України, зокрема, Північна Буковина, Трансільванія, Бессарабія, знаходилась під румунським контролем, що проявилось у певних особливостях самого процесу знищення євреїв. На думку деяких істориків, Голокост у Північній Буковині був найбільш поблагливым порівняно з іншими окупованими територіями. В Чернівцях та багатьох гетто Трансністрії вижили тисячі буковинських євреїв. Водночас з перших днів окупації і до середини лютого 1942 р. румунська влада проводила систематичне знищення єврейського населення, яке за способами і масштабами майже не відрізнялося від практики нацистів, а нерідко й перевершувало їх за садистськими прийомами.

Завданням нашого дослідження є не лише показати масштаби знищення чернівецького єврейства, а й розкрити його особливості, що полягали в намаганні ліквідації євреїв не на території їх проживання, а в ході депортації до Трансільванії. Ми ставимо за мету пояснити причини зазначених особливостей

Голокосту в місті Чернівці, а також проілюструвати наше дослідження фотографіями історичних місць, характеристикою архітектурних споруд, схемою маршруту, пов'язаних з історією тих трагічних подій.

Події на Буковині довкола єврейської громади у часи німецько-румунської окупації краю є однією з маловивчених сторінок минулого Чернівців. Не достатньо висвітлені в сучасній українській історіографії теми Голокосту в контексті регіональної історії подій Другої світової війни. Окрім цього, на проведення дослідження нас спонукало бажання через написання пошукової роботи показати історичні місця Чернівців, які до сьогодні лишаються нікими свідками масового знищення єврейського населення міста. В контексті актуальності вибраної теми слід також зазначити, що в історії Голокосту в м. Чернівці є могутній виховний потенціал для усвідомлення того, як у нелюдських умовах румуно-німецької окупації люди залишалися людьми. Як, ризикуючи своїм життям, вони приходили на допомогу тим, кого окупанти прирекли на смерть. Як самі приречені знаходили сили для збройного і духовного опору.

Розділ І. Єврейство Буковини у довосенний період

Перші згадки про євреїв на Буковині сягають XV ст. Це були переселенці з Молдови, Трансильванії, Польщі, Німеччини, Росії. Сюди їх притягували, насамперед, торговельні шляхи з Праги до Феодосії, з Карпат до Чорного моря. Вони займалися торгівлею та землеробством, вели традиційний спосіб життя².

Після адміністративного прилучення краю до Галичини на Буковині набуло чинності Галицьке «Розпорядження стосовно євреїв», яке не передбачало рівності з іншими національними групами. Так, наприклад будівництво і ремонт синагог потребували дозволу повітової влади, євреї не могли бути обраними до магістрату, володіти землею і мусили платити особливий податок. Лише після відділення Буковини від Галичини в 1849 році буковинські євреї одержали повне рівноправ'я. «Єврейський податок» було відмінено, стало можливим придбання землі, а починаючи з 1867 р. євреї дістали вільний доступ до всіх професій³. Наслідком емансипації стала міграція єврейського населення з Галичини, тож чисельність євреїв на Буковині у другій половині XIX ст. зростала швидшими темпами, ніж чисельність інших груп населення. Вже на початку XX ст. єврейство Буковини становило 33% всього населення краю. Серед мешканців Чернівців – 32%⁴.

В австрійський період нижню частину міста Чернівці називали ЮДЕНШ-ТАДТ – єврейське місто. Тут діяли школи, синагоги, торговельні та ремісничі ряди, базар, була й моква (басейн), воду для якої брали з турецької криниці, та цвинтар, який зараз забудований фабричними корпусами, тобто всі прикмети єврейського побуту.

Завдяки діловитості й практичності єврейських представників буковинської промислово-фінансової еліти на теренах краю розпочали свою діяльність підприємства деревообробної, харчової, будівельної, зернопереробної, текстильної, трикотажної та багатьох інших галузей. Було побудовано Чернівецько-Львівську залізницю, набула значного розквіту торгівля і банківська справа. Саме їх зусиллями Чернівці вже на початку XX ст. стали одним з визначних промислових, торговельних і особливо фінансових центрів Європи. Завдяки широкій благодійницькій діяльності представників єврейської еліти з'явився відомий в усій Європі Темпл (нині кінотеатр «Чернівці», див. додатки 1, 2), Палата юристів (приміщення обласної адміністрації), лікарня для єврейських дітей (донедавна обласна дитяча лікарня), Єврейський народний дім (міський палац культури), дім євреїв-інвалідів (міська лікарня № 3), Дім захисту єврейських дітей (приміщення облтелерадіокомпанії), дім пристарілих євреїв (медучилище), Ізраїльський притулок (корпус педучилища) та інші споруди – окраси Чернівців⁵.

Після розпаду Австро-Угорщини і перемоги більшовицької революції в Росії, згідно з Версальською угодою, Буковину було передано румунській королівській монархії, незважаючи на рішення Буковинського віче від 3 листопада 1918 року про возз'єднання Буковини з Україною. Єврейське населення через свої національні організації та їх керівників розпочало переговори з новими правителями. Нова держава розглядалась як політична організація румунського народу, якому підпорядковувались економічні та культурні інтереси інших націй. Повсюди, особливо в Чернівцях, почалася посилена румунізація, що зачепила насамперед єврейську інтелігенцію та учнівську молодь. Євреям дедалі наполегливіше давали зрозуміти, що вони меншина, з якою можна не рахуватись. Під особливою загрозою опинилось професійне та соціальне становище євреїв, що проявилось у звільненні з державної служби чи ускладненнях при отриманні румунського громадянства⁶. Як згадує очевидець Лідія Гарник: «За румунів євреям було важко дістати державну посаду, проте можна було давати приватні уроки і почуватися більш-менш незалежним»⁷. В інших спогадах знаходимо такі слова: «У той час життя було дорогим, оскільки румунам потрібно було давати великі хабарі, щоб дали тобі спокій. Час був нелегким, але ми жили і були вільними»⁸.

Однак вже в 20-ті роки серед буковинців, особливо серед німецького населення, зароджувались, підігріті румунською владою, антиєврейські настрої. Радикальним обмеженням, яке з'явилося у той час, стала вимога розмовляти лише румунською мовою. Як згадувала Ріа Гольд: «Після того, як Чернівці були захоплені румунами, по місту ходив офіцер з нагайкою, і почувши, що хтось розмовляє по-німецьки або на їдиші, відразу пускав її в хід. На стінах будинків були порозклеювані плакати з надписом: “Розмовляйте тільки румунською...”»

Румунські жандарми, яких було перевдягнуто у цивільне, лупцювали нас просто на вулиці своїми гумовими кийками, якщо ми (євреї) забували про це⁹».

У другій половині 30-х років румунський уряд взяв різкий поворот вправо, що супроводжувався явно антисемітським законодавством. У 1936 році були заборонені єврейські студентські об'єднання. Наприкінці 1937 року новий уряд видав цілу низку антиєврейських законів. Зокрема, заборонялась єврейська преса або окремі професії для євреїв, особливо в державному секторі. У сільській місцевості Буковини спостерігались антисемітські акції¹⁰. Був прийнятий закон про перевірку прав євреїв на їх румунське громадянство. Кожна єврейська сім'я мала довести, що вона проживала в межах провінції, яка входила до складу Румунії станом на певну дату, тобто 29–25 років тому назад¹¹.

Та найгірше було попереду. Те, що подібні репресії, порівняно з пізнішим переслідуванням, були ще досить відносними, демонструють висловлювання буковинських євреїв, які пережили Голокост: «Так, було важко, але ж ми жили тоді ще як люди, ми були вільними... до 1941 року ще можна було жити, тоді ми ще, як кажуть, сміялися з усього... Поки ми не потрапили в гетто, ми, мабуть, і не усвідомлювали, що ми євреї. Це було великою помилкою багатьох євреїв...»¹².

З другої половини 1939 року міжнародні події стали розвиватися стрімко: підписання радянсько-німецького договору 23 серпня 1939 року (Пакт Ріббентропа – Молотова), напад Гітлера на Польщу і початок Другої світової війни в Європі. Тоталітарний режим Радянського Союзу перейшов до політики територіальних захоплень з метою розширення кордонів на захід. Північна Буковина опинилась у сфері геополітичних інтересів СРСР. Після дипломатичних переговорів з гітлерівською Німеччиною та королівською Румунією в червні 1940 року радянське керівництво «вирішило обмежити свої домагання північною частиною Буковини з містом Чернівці»¹³. Румунія за порадою Берліна вимушена була прийняти ці умови. 28 червня 1940 року в Бессарабію та Північну Буковину вступила Червона армія.

Під час короткочасного радянського панування для багатьох невдоволених буковинців легальним шляхом виїзду за кордон залишався один варіант: через реєстраційну комісію, яка організувала репатріацію етнічних німців до Німеччини (проголошена Гітлером акція «Додому в Райх» – heim ins Reich). За даними офіційних установ, переселення з Північної Буковини почалося 16 вересня і закінчилося 16 листопада 1940 року. З Північної Буковини були переселені 42 441 німців та представників інших національностей, у тому числі і євреїв, які записувалися «німцями»¹⁴.

Черговий удар по буковинському єврейству не змусив себе чекати. В ніч на 13 червня 1941 тисячі єврейських сімей з Буковини і Бессарабії були підняті вночі і без суду і слідства «як переселенці» вивезені до Сибіру та Казахстану¹⁵.

Згідно з даними начальника відділу спецпоселень ГУЛАГу НКВС СРСР, станом на серпень 1941 року із західноукраїнських земель було депортовано як біженців... 645 333 євреїв¹⁶. Шляхи Господні не звідані – ця жахлива акція позбавила частину буковинських євреїв від гетто та концтаборів. Як влучно висловився Г. Дроздовський про тодішню ситуацію: «Страх перед росіянами, який кожен єврей відчував на власній шкірі, був більшим від того переляку, який пов'язували із Гітлером; тоді ще не здавалось, що невдовзі на порядку денному постане “остаточне вирішення єврейського питання”»¹⁷.

Розділ II. Трагедія чернівецьких євреїв під час німецько-румунської окупації краю (1941–1944 рр.)

Як відомо, Чернівці до Другої світової війни завжди були містом, в житті якого домінували євреї. Загальна кількість населення Чернівців станом на 1941 рік була приблизно 140 тис., з них майже 60 тис. склали євреї. Отже, Чернівці було місцем компактного проживання євреїв. Хоча етнічний склад населення віддавна був неоднорідним: євреї, українці, румуни, німці, поляки та деякі менші етнічні групи, проте єврейські громади завжди були представлені в муніципальній владі. Переважна більшість євреїв була заможною, освіченою, тобто вони разом з іншими творили історію Чернівців.

Напад німецьких нацистів на Радянський Союз 22 червня 1941 року спонукав на початку липня 1941 року румунську армію до окупації Північної Буковини. 2 липня перші німецько-румунські військові частини вступили на територію краю. 5 липня вони вже були в Чернівцях. З моменту вступу в Чернівці румунські солдати, німецька поліція безпеки та СД (зондеркоманда 106) почали в широких масштабах здійснювати плюндрвання та вбивства єврейського населення, які продовжувались довгих 33 місяці. Першим кроком німецько-румунського командування на Буковині було оголошення єврейського населення поза законом. На засіданні Ради міністрів Румунії, яке відбувалося 8 липня 1941 року, Михайло Антонеску, заступник голови Ради міністрів, офіційно заявив: «Я висловлююсь за примусове переселення всього єврейського елемента Бессарабії та Буковини, який потрібно викинути за кордон»¹⁸.

В перші дні окупації в Чернівцях та його околицях було вбито і закатовано декілька тисяч ні в чому не винних людей. 6–7 липня 1941 року під посиленою охороною румунських солдатів близько 2 тис. чернівецьких євреїв були зігнані до р. Прут, де їх змусили викопати яму. Після цього всіх євреїв було знищено: частину розстрілювали, частину забили залізними палицями, а багатьох утопили в річці¹⁹. Масові розстріли відбувались і в районі міського єврейського кладовища. Сьогодні, як доказ, на єврейському кладовищі є 3 великі могили, де поховано сотні чернівецьких євреїв та 12 менших могил по 12–15 осіб в кожній. Загальні могили змушували копати євреїв, після чого їх розстрілювали.

7–8 липня 1941 р. частини СС зігнали більше як 2 тис. чернівецьких євреїв у Румунський палац культури, нині Будинок офіцерів (додаток 2).

Тут їх протримали цілий день, а ввечері кожного третього відібрали і під конвоєм по 6 осіб повели бічними вулицями на військове стрільбище біля р. Прут (район с. Біла), а в кінці теперішньої вулиці Підгаєцького, де відбувались тактичні військові навчання румунських солдат, їх змусили викопати яму, після чого, так би мовити, в межах тренувань, по-звірячому розстріляли (додаток 3).

А всім іншим затриманим у Румунському палаці культури пізно ввечері нібито дозволили повернутися додому. При виході з будинку їх зустріли кулеметним вогнем. Вижили лише одиниці.

Чернівецьких євреїв у перші дні румунської окупації вбивали, калічили, грабували прямо на вулицях міста, в квартирах, підвалах, громадських місцях, – тобто всюди, де їх виявляли жандарми чи солдати. Знущались та знищували людей різними нелюдськими способами, незважаючи на вік чи стать. Трупи лежали на вулицях міста по декілька діб, деякі без рук і ніг. Їх почали відвозити на підводах для сміття та нечистот і хоронити в спільних могилах лише через 5-6 днів, після розпорядження примаря міста Траяна Поповича²⁰.

Для проведення жорстокої регламентації життя і роботи євреїв окупаційна влада створила в Чернівцях Єврейський комітет (бюро у справах євреїв) на чолі з доктором Нейбургом. Цей комітет виконував роль своєрідного рупора румунських окупантів щодо єврейського населення. Єдине, чого домігся Комітет за роки його існування, так це збереження в Чернівцях п'яти єврейських організацій, а саме: єврейської лікарні, торгового дому, дому для людей похилого віку та психічно хворих, а також для сиріт²¹.

3 серпня 1941 р. для чернівецьких євреїв стало обов'язковим носіння жовтої «зірки Давида». Якщо в місті єврея схоплювали без зірки, його відправляли в концтабір. Тодішній губернатор Буковини генерал Калотеску видав навіть спеціальний наказ, згідно з яким зірка мала міцно пришиватись за всі шість кінців і носитися у визначеному місці²².

3 другої половини липня 1941 року Румуни розпочали «очищення» області від єврейського населення шляхом його депортації за Дністер. Ще 8 липня 1941 року Антонеску на засіданні румунського уряду безапеляційно промовляв: «...Я стою за примусову еміграцію всього єврейського елемента, якому в даний момент нічого тут робити. Мені байдуже чи ввійдемо ми в історію... Не було в історії більш підходящого для нас моменту. Якщо є потреба – стріляйте з кулемету»²³.

Перехід до Румунії з 1 вересня 1941 р. території між Дністром та Південним Бугом (так звана Трансністрія, що в перекладі з румунської означає «за Дністром») дозволив румунській окупаційній владі здійснити задум, який не вдався влітку, а саме депортувати за Дністер усіх євреїв Буковини. 4 жовтня

1941 р. зі штабу головнокомандуючого румунської армії у комендатуру м. Чернівці був переданий наказ Антонеску щодо депортації протягом 10 днів усіх євреїв Буковини «в область на схід від Дністра»²⁴ (додаток 7).

На основі цього наказу губернатор Буковини генерал Калотеску 10 жовтня 1941 р. видав розпорядження про утворення тимчасового гетто в Чернівцях та депортацію чернівецьких євреїв, яка розпочалась вже 11 жовтня. 10 жовтня 1941 р. Єврейському комітету було доручено усно передати всім євреям Чернівців, що вони повинні перейти в гетто, в місце, де до того проживали найбідніші прошарки єврейського населення. Це був район вулиці Єврейської (нині вул. Сагайдачного), єврейський ринок і всі провулки та вулички, починаючи від сучасної вул. Головної до вул. Руської²⁵ (додаток 4).

Рано-вранці, в суботу, 11 жовтня 1941 р. по місту почали рухатись великі натовпи народу. У всіх в руках, на спинах були клунки із одягом, постільлю та цінними речами. Дехто тягнув це у візках або дитячих колясках. Для залякування населення на вулицях міста з'явилося декілька танків. Увечері того ж дня навколо гетто був зроблений великий дерев'яний паркан, а вся територія була обнесена колючим дротом, яку охороняли військові та поліція²⁶. Поселяли євреїв по 5–8 сімей у порожні квартири, які були пограбовані й понищені. У багатьох приміщеннях не було навіть підлоги, а тим паче вікон і дверей²⁷.

На території, яка була виділена владою під тимчасове гетто, в нормальних умовах проживало 5 тис. людей. Тепер ця кількість повинна була збільшитись у десять разів. Любе перекриття ставало дахом над головою. В спогадах знаходимо, що в гетто люди валялись на землі, в під'їздах, коридорах без їжі, води, та елементарних людських умов життя²⁸. Вихід євреїв із тимчасового гетто був заборонений. Вхід або вихід інших людей, які були змушені приходити через гетто, дозволявся тільки на основі посвідчення особи²⁹.

Існував у Чернівцях ще один табір, де румуно-німецькі окупанти тримали здорових і сильних людей, переважно єврейської національності, як безкоштовну робочу силу. Він був розташований біля Садгірського мосту через р. Прут в кінці нинішньої вул. Гагаріна (додаток 5).

Ця долина, де зараз побудована взуттєва фабрика, була огорожена колючим дротом, по кутках стояли вишки з вартовими. Всередині були вбудовані довгі бараки і звідси цих робітників під охороною направляли на роботу. Працювали в основному в кар'єрах по видобутку каменя, а також ремонтували центральну дорогу на м. Хотин, яка була в поганому стані. Кожен працівник в кар'єрі мав розбити один куб каменя протягом дня³¹.

Як вже згадувалось вище, в липні 1941 р. почалася депортація євреїв. Протягом липня – серпня 1941 року кількість євреїв на Буковині зменшилась приблизно на 25 тис., з них майже 7,5 тис. було вбито. Близько 20 тис. депортованих євреїв було розміщено в таборах Сокирян та Єдинець³². Окрім названих

таборів євреї розташувалися у Чернівцях – 49 497 осіб, Сторожинецькому повіті – 4312 осіб, Хотині – 559 осіб (всього 54 368 осіб)³³ (додаток 6).

Частину шляху чернівецькі євреї долали у товарних вагонах, але багато районів були позбавлені залізничної колії, тому доводилось продовжувати свій шлях пішки. Перші транспорти з Чернівців вирушили 14-15 жовтня 1941 р. Тоді було депортовано майже 4 тис. осіб. Протягом наступного місяця довгі колони фізично і душевно виснажених людей рухались по вулицях міста до товарної станції. Депортації відбувались поступово, в декілька етапів: 28.10.1941 – 2500 осіб; 30.10.1941 – 2500; 3.11.1941 – 3000; 4.11.1941 – 18 000. Багато євреїв загинуло ще по дорозі від голоду, знесилення, знущання з боку охорони та швидкого поширення епідемії.

Звичайно, масові вбивства, пограбування та виселення єврейського населення, яке, як відомо, складало 30% населення міста, не могло не вплинути на економічне становище. Нові румунські власники відразу ж відчули потребу в спеціалістах та кваліфікованих робітниках, яких можна було знайти лише серед єврейського населення. Необхідність відновлення торгівлі та промисловості спонукало надання Бухарестом офіційного дозволу про залишення частини євреїв у Чернівцях. На вимогу примара Т. Поповича були складені списки чернівецьких євреїв за професіями та віком. Це зумовило залишення у місті понад 17 000 осіб. Сюди ввійшли представники різних професій, особи похилого віку, вагітні жінки (більше ніж 6 місяців), матері з дітьми грудного віку, державні пенсіонери й офіцери запасу в минулому³⁴.

Фактично дозволу на право залишитись у Чернівцях, так звані «авторизації», в багатьох випадках продавались за великі суми грошей. Люди, які не володіли достатніми коштами, не могли отримати дозвіл, навіть якщо вони за професією чи іншою умовою підпадали під інструкцію.

Особи, які отримали дозвіл на життя в Чернівцях, повинні були розлучитись із своєю сім'єю, дітьми, жінкою, батьками, оскільки дозвіл не поширювався на них. Тому більшість родичів поступово були депортовані (до середини листопада 1941 р.). Однак депортація була призупинена через транспортні труднощі. Майже 5 тис. чернівецьких євреїв, які не мали дозволу, переховувались в місті, на горищах, у підвалах, землянках...

За переписом, навесні 1942 р. майже 21 тис. євреїв з Чернівців отримали від румунської влади «авторизацію» (дозволи): близько 16 тис. з підписом губернатора Калотеску та 5 тис. з підписом Т. Поповича³⁵.

Протягом двох з половиною років євреї Чернівців зазнавали постійних ревізій, переписів, перевірок, які супроводжувались переслідуванням та знущанням. Кожному єврею необхідно було мати при собі чимало різних довідок, посвідчень та дозволів. І не слід забувати, що всі ці документи продавались за значні суми грошей.

У загальній кількості в 1941 – 1942 рр. за Дністер було депортовано в табори 55 тис. єврейських громадян міста Чернівці і тільки 18 тис. пережили цей жах.

У декого може скластися враження, що тисячі чернівецьких євреїв покійрно йшли на смерть. На сьогодні це один із найпоширеніших міфів про Голокост. Насправді відомо багато прикладів активної боротьби Організації опору, що була сформована приблизно у ста східноєвропейських гетто³⁶.

В Чернівцях теж існувала антинацистська організація. Вона почала діяти вже наступного дня після вступу в місто німецько-румунських військ і не припиняла своєї боротьби ні на день до березня 1944 року. Це довго замовчувалося тому, що більшість керівників та членів організації були євреями. Створили її та першими керівниками були Мартін Батеро, Янош Дейч та Леон Рейтер. За документами, список членів організації нараховував 147 осіб³⁷. Через переслідування окупаційною владою організація на певний час припинила свою діяльність.

15 вересня 1941 року було заново відновлено керівний центр у складі М. Батеро, Б. Васермана, В. Глезнера, Ш. Ласло, Б. Швейфеля. Підпільники розпочали свою діяльність із складання списків буковинців, у тому числі і євреїв, які загинули в результаті масових розстрілів після окупації Чернівців, а також організаторів і виконавців цих злочинів та їх поплічників. Головним завданням на початковому етапі було розгортання широкої антинацистської пропаганди серед населення. Розпочався випуск листівок тиражем від 5 до 15 тис. екземплярів³⁸.

У січні 1942 року в сформованій міській організації спротиву налічувалося 5 секторів: інформаційний, технічний, агітаційний, фінансовий, безпеки. В червні 1942 року ця організація об'єдналася з іншою групою опору, яку очолював Леон Енгель. Згодом був створений новий центр керівництва. Сюди ввійшли: Л. Енгель, Л. Крокус, С. Вайнінгер, З. Кемільман, Б. Васерман. Організацію розділили на два райони. В цей час у місті вже діяло 15 осередків³⁹. На деяких підприємствах діяло навіть по 2 – 3 осередки.

Наприкінці 1941 року почалися перші акції саботажу на підприємствах, які значно почастишали в 1942 році та набули масового характеру наприкінці 1943 – початку 1944 років. З великим розмахом вони реалізовувались на фабриках «Геркулес», «Тринако», «Трикотанія», «Консілью де Патронаж», «Віко», «Меро», «Моравія»⁴⁰.

3 липня 1942 року члени організації розпочали збір коштів для надання допомоги ув'язненим у таборах і гетто Трансністрії. Багато членів організації було викрито і заарештовано, а згодом депортовано за Дністер. У таборах загинули В.М. Айнгорн, Ф. Каузнер, Б.Я. Гольденберг. 29 березня 1944 року підпільники встановили над чернівецькою ратушею державний прапор СРСР, тим самим вітаючи вступ передових частин Червоної армії в місто.

Багато людей у 1941–1944 рр. рятувало буковинських євреїв від тотального знищення. Безперечно, їх можна називати героями. Частину їх прізвищ опубліковано Чернівецьким товариством єврейської культури ім. Е. Штейнберга⁴².

Славу «чернівецького Рауля Валенберга» здобув адвокат Гжегош Шимонович, поляк за походженням. Його юридична контора знаходилась по вул. Кобилянській, 23 (додаток 8). Тут же проживала його сім'я. До початку Другої світової війни чилійське посольство в Бухаресті організувало в Чернівцях консульське відділення і довірило очолити його Шимоновичу.

У вересні 1939 року, коли Німеччина окупувала частину Польщі, багато єврейських сімей втекли в Чернівці. Після німецького нападу на Радянський Союз та румунської окупації Буковини, польських євреїв – біженців почали схоплювати та розстрілювати. Саме в цей момент на допомогу прийшов чилійський консул Шимонович. Більше року він видавав євреям чилійські паспорти і допомагав виїхати за кордон. Через це румунська влада почала наполягати на звільненні Шимоновича та ліквідації консульства. Так і трапилось. Г. Шимонович залишив Чернівці і переїхав на постійне місце проживання в м. Торонто (Канада), де помер у вересні 1980 року⁴³.

В румунській зоні окупації масовий характер мало хрещення євреїв. На Буковині в ньому брали участь як католицькі, так і православні священники. Окупанти брали на облік навіть тих євреїв, які перейшли в православ'я ще за радянської влади. Керівництво католицького приходу Буковини намагалось полегшити долю хрещених і неодноразово зверталось до влади з проханням «про поліпшення ставлення до євреїв, які прийняли католицтво»⁴⁴.

Висновки

Дослідження геноциду єврейського населення Буковини в роки Другої Світової війни стало можливим лише в останнє десятиліття. Цей аспект минулого нашого краю є важливим для глибокого вивчення та повнішого осмислення історії міста.

2–7 липня 1941 року Чернівецька область була окупована румуно-німецькими військами. На середину 1941 року в краї за різними статистичними даними проживало близько 102–103 тис. євреїв, з яких майже 60 тис. були чернівчанами. З перших днів окупації в містах та селах Буковини румунські солдати, німецька поліція безпеки та СД (зондеркоманда 10 б), а також незначна частина місцевого населення, яка підтримала окупантів, почали в широких масштабах здійснювати пограбування, приниження та вбивства єврейського населення. Лише у липні – вересні 1941 року на теренах краю було вбито та закатовано понад 12 тис. євреїв. У липні 1941 року вбивства єврейського населення Буковини відбувалися в основному хаотично, безконтрольно.

Оскаженілі від ненависті румунські окупанти знищували усіх, не жалюючи жінок, дітей, людей похилого віку. Однак румунська влада призупинила ці процеси й розпочала концентрацію єврейського населення в тимчасове гетто для подальшого транспортування людей на територію Трансільванії.

В Чернівцях з перших днів окупації відбувались плондрування і масові вбивства єврейського населення, було спалено велику синагогу «Темплъ». Євреїв свавільно виганяли з помешкань, грабували, калічили. Румунські війська та війська німецького гестапо без розбору розстрілювали людей, багатьох було депортовано на примусові роботи. Євреям було заборонено з'являтися у місті після 14.00, а з серпня 1941 року для єврейського населення стало обов'язковим носити жовту зірку.

Перехід до Румунії 1 вересня 1941 року території між Дністром та Південним Бугом (Трансїстрії) дозволив румунській окупаційній владі здійснити свій задум, який не вдався влітку, а саме депортувати за Дністер усіх євреїв Буковини. Загалом з Чернівців було виведено 28 391 євреїв.

Майже 20 тис. буковинських євреїв отримали від румунської влади так звані «авторизації», які дозволяли їм залишитися в місті. Цим румуни намагалися запобігти економічному краху, який за інших умов невідворотно настав би. Багато авторизацій виписувалися за великі гроші та за особистим клопотанням примаря Чернівців Трояна Поповича. Після його звільнення з посади влітку 1942 року в Трансїстрію було депортовано ще 5 тис. буковинських євреїв.

У переповнених гетто і багатьох таборах Трансїстрії були жахливі умови життя. Спочатку більшість буковинських євреїв жили з продажу свого останнього майна. Багато померло від голоду, епідемій або від жахливих умов праці на німецьких будівельних об'єктах. Незначна частина євреїв отримувала грошову та матеріальну допомогу через румунських офіцерів від родичів, що залишилися в Чернівцях або в Румунії. Навесні 1944 року в ході радянського наступу було звільнено з гетто і таборів Трансїстрії тих буковинських євреїв, які зуміли вижити в нелюдських умовах.

Із 90 тис. буковинців, яких було в 1941-1942 роках депортовано за Дністер, лише 9 тис. пережили трансїстрійське пекло. У багатьох склалось враження, що тисячі євреїв мовчки йшли на страту. Але це ще один із міфів про Голокост. На Буковині відомо багато прикладів морального та збройного спротиву зі сторони єврейства. Прикладом може бути діяльність чернівецької антинацистської організації, яка складалась із 147 членів, переважно євреїв. Заслугує на увагу героїчний вчинок чилійського консула в Чернівцях Г. Шимоновича. Відомо багато прикладів боротьби в таборах Трансїстрії. Проте більшість людей, які були виснажені голодом, знесилені фізично, зламани морально, не могли чинити опору.

Після завершення війни основна частина буковинського єврейства, яка пережила Голокост, повернулася в рідні Чернівці. Однак вже тоді розпочався поступовий процес еміграції буковинських євреїв за кордон, здебільшого в Ізраїль. З часом більшість євреїв розчарувалась у радянському способі життя, а дехто навіть зазнав переслідувань з боку тоталітарного режиму (антисемітська політика за часів Сталіна). Після війни євреї проживали, головним чином, в Чернівцях, де до війни мешкало понад 50 тис. євреїв, зараз приблизно 4 тис.

Отже, внаслідок Голокосту в період німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) єврейство Буковини зазнало жорстоких страждань та випробувань, величезних людських та матеріальних втрат, що остаточно підірвало суспільні, економічні, культурні позиції єврейського населення в краї.

Свідками тих жахливих років є спогади і вічні мовчазні пам'ятні знаки, братські могили, архітектурні будівлі, вулиці міста. Ми повинні пам'ятати, щоб більше не повторити трагедії. Ні з ким і ніколи...

Проводячи дослідно-пошукову роботу ми опрацювали багато джерел, що освітлюють долю єврейського народу в нашому місті. Ознайомилися з історичними пам'ятками, пов'язаними з історією чернівецького єврейства, вивчили історію їх створення та розвитку.

Висловлюємо вдячність працівникам обласного благодійного фонду «Хесед-Шушана» за надану допомогу, інформацію, співпрацю. Неодноразово ми зустрічалися з представниками «Товариства в'язнів» (І.Н. Бурсук – голова Асоціації в'язнів гетто і концтаборів). Сильне враження на нас справили спогади свідків тих страшних подій.

В результаті роботи ми спроектували план-схему по пам'ятним місцям міста, пов'язаним з історією єврейського етносу та Голокосту (додаток 9), підготували текст екскурсії, презентаційний матеріал (додаток – ілюстрований опис «Трагедія євреїв у Чернівцях»).

З цією темою ми вже ознайомили наших рідних, друзів, шкільний колектив, виступали перед батьками, в благодійному фонді, перед членами «Товариства в'язнів». У Міжнародний день жертв Голокосту організували виступи інформаційних груп та виставки фотодокументів.

Цю роботу ми проводили в рамках туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України», «Чернівці – рідне місто моє» та Всеукраїнського конкурсу дослідницьких та творчих робіт «Історія і уроки Голокосту» і присвячуємо 600-річчю першої письмової згадки про місто нашої любові – Чернівці.

Наша мета – виховання у молоді толерантного поведіння, поваги до людей іншої національності, свідомого ставлення до міжетнічних проблем.

Примітки (посилання на джерела)

1. Альтман И.А. Холокост и еврейское сопротивление на оккупированной территории СССР: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений // Под ред. проф. А.Г. Асмолова. – М.: Фонд «Голокост», 2002. – С. 206.
2. Штейн І. Через заслання, кров і страх. Доля буковинських євреїв (1751–1944 рр.) // Час. – 1997. – 7 листопада. – С. 8.
3. Бодян О. Єврейський народ прийшов на Буковину в XV ст. // Час 2000. – 2001. – 2 листопада. – С. 14.
4. Погребінська І. М. Правове та економічне становище євреїв в Україні (на Буковині) // Укр. історичний ж-л., 1996. – С. 129.
5. Бодян О. Єврейський народ прийшов на Буковину в XV ст. // Час 2000. – 2001. – 2 листопада. – С. 14.
6. Гуггенбергер Г. Єднання та протистояння. Аспекти німецько-єврейських відносин у Чернівцях (друга половина XIX – 1940 р.) // Питання історії України. Збірник наукових статей. – Т. 4. – Чернівці: ЧНУ, 2000 р. – С. 289.
7. Колись Чернівці були гебрайським містом. Свідчення очевидців // Переклад Петра Рикла. – Чернівці.
8. Молодий буковинець, 1998. – С. 11.
9. Там само. – С. 5.
10. Колись Чернівці були гебрайським містом... – С. 10.
11. Штейн І. Через заслання, кров і страх. Доля буковинських євреїв (1751–1944 рр.) // Час. – 1997. – 7 листопада. – С. 8.
12. Колись Чернівці були гебрайським містом... – С. 93–102.
13. Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С. 252.
14. Буковина: історичний нарис. – С. 258.
15. Колись Чернівці були гебрайським містом... – С. 10.
16. Рябошанко Л. Радянсько-німецький договір про ненапад 1939 р. і наслідки для національних меншин Західної України [Буковини] // Львів, ун-тет. Вісник. – Львів, 2000 (Серія «Міжнародні відносини»). – С. 436.
17. Дроздовський Г. В Чернівцях і довкола // Спогади старого австрійця. – Чернівці: Молодий Буковинець, 2001. – С. 237.
18. Знищення євреїв СРСР в роки німецької окупації (1941–1944). Збірник документів і матеріалів. – Єрусалим, 1992. – С. 78.
19. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО).– Ф. – Р653 с4. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 2.
20. ДАЧО. – Ф. – Р 653. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 1. Чернівецьке товариство єврейської культури ім. Е. Штейнберга. Вісник. Люди залишаються людьми. Свідчення очевидців // Під ред. Г.Л. Шабашкевича. – Чернівці: Пруц, 1992.– Вип. 2. – С. 84.

21. Чернівці в період німецько-румунської окупації // В кн.: Черная Книга (о злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно оккупированных районах Советского Союза и в лагерях уничтожения Польши во время войны 1941–1945 гг.). – Иерусалим, 1980. – С. 93.
22. Колись Чернівці були гебрайським містом... – С. 10.
23. Знищення євреїв СРСР в роки німецької окупації (1941–1944). – С. 77-78.
24. Збірник документів і матеріалів про знищення нацистами євреїв України в 1941–1944 роках (сост. А. Круглов). – К.: Ін-т Іудаїки, 2002. – С. 451.
25. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства очевидцев // Под ред. Г.Л. Шабашкевича. – Черновцы: Прут, 1992. – Вып. 2. – С. 6.
26. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства очевидцев под ред. Зингер Л.Ш., Лявунов Ю.П., Финкель Е.М. и др. – Черновцы, 1991. – Вып.1. – С. 10.
27. Снігур І. Єврейське гетто в Чернівцях 1942-1943 рр. // Час. – 1997. – 31 жовтня. – С. 19; Чернівецьке товариство єврейської культури ім. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаються людьми.
28. Свидетельства узников фашистских лагерей – гетто // Под ред. Г.Л. Шабашкевича. – Черновцы, 1995. – Вып. 4.– С. 116.
29. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства очевидцев // Под ред. Г.Л. Шабашкевича. – Черновцы: Прут, 1992. – Вып. 2. – С. 6.
30. Там само.
31. Так само. – С. 19.
32. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах. – С. 451.
33. Там само. – С. 451.
34. Черновцы в период немецко-румынской оккупации // Черная Книга. – С. 94.
35. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей – гетто // Под ред. Е.М. Фивкель, П.В. Рыхло. – Черновцы, 1996. – Вып. 5. – С. 63.
36. Брухфельд С., Левин П. Передайте об этом детям вашим. История Холокоста в Европе 1933–1945. – М.: Текст, 2000. – С. 67.

37. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей – гетто // Под ред. Е.М. Финкель, П.В. Рыхло. – Черновцы, 1996. – Вып. 5. – С. 12–21.
38. Там же. – С. 7.
39. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей – гетто // Под ред. Е.М. Финкель, П.В. Рыхло. – Черновцы, 1996. – Вып. 5.– С. 9.
40. Там же. – С. 9.
41. Там же. – С. 10-11.
42. Черновецкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей – гетто // Под ред. Е.М. Финкель, П.В. Рыхло. – Черновцы, 1996. – Вып. 5. – С. 39–41.
43. Там же. – С. 35.
44. Альтман И.А. Холокост и еврейское сопротивление на оккупированной территории СССР: Учеб. пособие для студентов высших учеб. заведений // Под ред. проф. А.Г. Асмолова. – М.: Фонд Холокост, 2002. – С. 291.

Список використаних джерел

Архівні документи Державного архіву Чернівецької області

1. Ф. Р-653 сч. Матеріал Комісії по розслідуванню злочинів, скоєних німецько-румунськими військами в період окупації Чернівецької області в 1941–1944 роках. – Опис 1. – Стр. № 68, 95, 141, 103.

Опубліковані джерела

1. Дроздовський Г. Тоді в Чернівцях і довкола / Спогади старого австрійця. – Чернівці: Молодий буковинець, 2001. – 251 с.
2. Колись Чернівці були гебрайським містом... Свідчення очевидців // Переклад Петра Рихла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – 232 с.
3. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах (составитель А. Круглов). – К.: Ин-т иудаики, 2002. – 468 с.
4. Попович Т. Черновцы 1941 года. Гонение, гетто и высылка: документы Архива ин-та Яд Вашем. – Иерусалим, 1971. – 155 с.

5. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов. – Иерусалим, 1992. – 424 с.
6. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства очевидцев / Под ред. Зингер Л.Ш., Ляпунов Ю.П., Финкель Е.М., и др. – Черновцы, 1991. – Вып. 1. – 108 с.
7. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства очевидцев / Под ред. Г.Л. Шабашкевича. – Черновцы: Прут, 1992. – Вып. 2. – 120 с.
8. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей – гетто / Под ред. Г.Л. Шабашкевича. – Черновцы, 1994. – Вып. 3. – 168 с.
9. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей – гетто / Под ред. Г.Л. Шабашкевича. – Черновцы, 1994. – Вып. 4. – 144 с.
10. Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнберга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей – гетто / Под ред. Е.М. Финкель, П.В. Рыхло. – Черновцы, 1996. – Вып. 5. – 126 с.

Монографії, брошури, статті

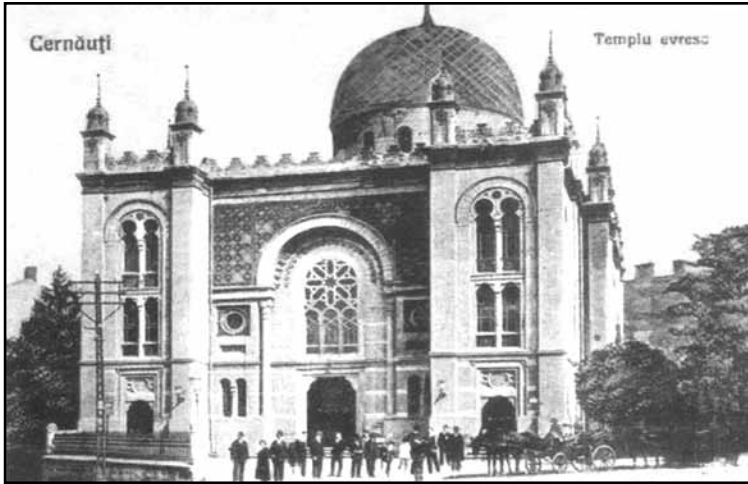
1. Альтман И.А. Холокост и еврейское сопротивление на оккупированной территории СССР: Учеб. для студентов высших учеб. заведений / Под ред. проф. А.Г. Асмолова. – М.: Фонд «Холокост», 2002. – 320 с.
2. Арад И. Холокост на территории СССР. – Иерусалим: Яд Вашем, 1990. – 240 с.
3. Бодян О. Єврейський народ прийшов на Буковину в 15 ст. // Час 2000-2001. – 2 листопада. – С. 14.
4. Брухфельд С., Левин П. Передайте об этом детям вашим. История Холокоста в Европе 1933–1945. – М.: Текст, 2000. – 120 с.
5. Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
6. Гуггенбергер Г. Єднання та протистояння. Аспекти німецько-єврейських відносин у Чернівцях (друга половина 19 ст. – 1940 р.) // Питання історії України. Збірник наукових статей. – Т. 4. – Чернівці: ЧНУ, 2000 р. – С. 286–292.
7. Погребінська І. М. Правове та економічне становище євреїв в Україні (на Буковині) // Укр. іст. ж-л. – 1996. – № 4. – С. 124–131.
8. Рябошанко Л. Радянсько-німецький договір про ненапад 1939 р. і наслідки для національних меншин Зах. України [Буковини] // Львів, ун-тет. Вісник. – Львів, 2000. – Серія Міжнародні відносини. – С. 435–437.
9. Снігур І. Єврейське гетто в Чернівцях 1942-1943 рр. // Час. – 1997. – 31 жовтня. – С. 19.

10. Суровцев О. Голокост в Чернівцях в роки румунсько-німецької окупації // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Вип. 4. – С. 89–92.
11. Хонігсман Я. Катастрофа євреїв Західної України. – Львов, 1998. – 152 с.
12. Чеховський І. На вулиці Синагоги вже давно не танцюють на Пурим: чернівецькі євреї, звичаї та обряди // Час 2000. – 2000. – 25 лютого. – С. 14.
13. Фишер Ю. Транснистрия: забытое кладбище. – Нью-Йорк – Лондон, 1997. – 207 с.
14. Штейн І. Через заслання, кров і страх. Доля буковинських євреїв (1751–1944 рр.) // Час. – 1997. – 7 листопада. – С. 8.

Список історико-архітектурних споруд, пам'ятників і об'єктів єврейського етносу в місті Чернівці

1. Меморіальна плита на місці масового поховання євреїв (с. Біла, вул. Підгаєцького).
2. Взутєва фабрика (вул. Гагаріна), місце розташування концентраційного табору.
3. Меморіальна дошка на розі сучасних вулиць Головної та Сагайдачного, встановлена в пам'ять жертв єврейського гетто в Чернівцях.
4. Перша мурована синагога, шпиталь, єврейські будинки по вул. Барбюса – німі свідки тих трагічних подій.
5. Хоральна синагога – «Темпль» (вул. Університетська) – нині кінотеатр «Чернівці».
6. Єврейський народний дім (пл. Театральна) – нині міський палац культури. Тут розміщені: Єврейське товариство ім. Штейнберга, інформаційно-культурний центр.
7. Румунський палац культури (пл. Театральна) – нині Будинок офіцерів. Тут утримували перших арештантів – євреїв.
8. Будинок № 23 (вул. Кобилянської), де знаходилася юридична контора Г.Шимоновича.
9. Будинок № 53 (вул. Кобилянської), де розміщено обласний благодійний фонд «Хесед-Шушана».
10. Діюча синагога по вул. Л. Кобилянської, 53.
11. Дім вічності – єврейське кладовище по вул. Зеленій.

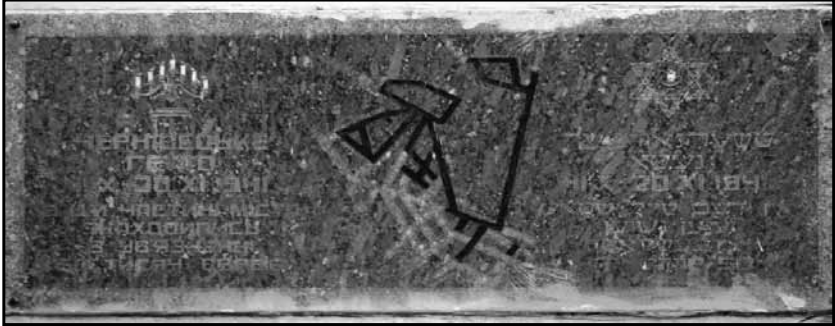
Додатки

Окраса міста – іудейський реформаторський хоральний храм – «Великий Темпль».

Меморіальна плита на місці масового поховання євреїв (військове стрільбище біля р. Прут). В липні 1941 р. тут по-звірячому було розстріляно представників єврейської громади міста.

10 жовтня 1941 року губернатор Буковини Калотеску видав указ про створення тимчасового гетто. На території, що була виділена під гетто (вул. Сагайдачного, Єврейський ринок та всі провулки, починаючи вул. Головною і завершуючи вул. Руською). Раніше тут проживало 5 тис. осіб, та тепер ця кількість повинна була збільшитись у 10 разів.

Ця долина, де зараз побудована взуттєва фабрика, була огорожена колючим дротом, а по кутках стояли вишки з вартовими. Тут біля Садагирського мосту через р. Прут був розміщений концентраційний табір, де утримували здорових і сильних людей, переважно єврейської національності як безкоштовну робочу силу.

Будівництво Юдішезхаузу здійснювалося за проектом архітектора Т. Левандовського і було завершено у 1908 році. Під час другої румунської окупації краю тут засідав воєнний трибунал.

РЕЦЕНЗІЯ

НА РАБОТУ ТАТЬЯНЫ БЕЛОУС «ТРАГЕДИЯ ЕВРЕЕВ В ЧЕРНОВЦАХ»

Работа Т. Белоус «Трагедия евреев в Черновцах» по замыслу, очевидно, должна соответствовать тому жанру исследовательских работ, которые в международной историографии именуется «case study», то есть являться изучением региональных, местных обстоятельств исторического явления, имевшего более широкие географические и временные границы. Черновцы – одно из тысяч мест, в которых нацистами проводилось «окончательное решение еврейского вопроса», и наши знания о данном месте существенно пополняют общую картину Холокоста. Для более полного понимания особенностей Холокоста в данном регионе необходим учет исторической специфики этого места, особенностей истории еврейской общины. Вместе с тем, данный жанр и предложенная постановка темы подразумевает, что автор не только рассмотрит и проанализирует обстоятельства Холокоста в одном отдельно взятом городе, сами по себе, но и сравнит их с тем, как геноцид происходил в соседних районах, областях и местностях, выявит и покажет, чем было обусловлено общее и особенное в истории Катастрофы в данном месте.

Введение показывает, что автор в полном объеме осознает широту стоящих перед ним задач – «не только показать масштабы уничтожения еврейства Черновцов, но и раскрыть его особенности, которые заключались в попытке ликвидации евреев не на территории их проживания, а в ходе их депортации в Транснистрию» (попутно заметим: автором здесь вместо Транснистрии ошибочно указана Трансильвания), а также показать причины указанных особенностей.

В соответствии с указанными целями автор предлагает план работы, состоящий из вступления, двух разделов основной части текста, заключения и приложений. Первый раздел (с. 7–14) посвящен истории еврейства Буковины в довоенный период, второй – собственно гибели черновицких евреев. Отметим, что если автор фокусируется именно на истории Холокоста, то целесообразней было бы разбить второй раздел на несколько частей, посвятив каждую из них отдельному аспекту Холокоста в регионе. Для более эффективного выполнения поставленных перед автором задач порекомендуем ему впредь включать рассмотрение существующей литературы по проблеме (историографический обзор), в данном случае это имеет смысл и потому, что в последние годы в

Черновцях появились несколько публикаций по теме истории Холокоста исследователя О. Суровцева, защитившего к тому же кандидатскую диссертацию по теме истории Холокоста в Черновцах, что существенно обогатило бы литературную базу автора и вместе с тем способствовало бы более фокусированной постановке темы.

Во втором разделе, посвященном непосредственно этапам преследования и уничтожения евреев г. Черновцы, автор последовательно характеризует оккупационные мероприятия, прослеживая их в связи с городской топографией, а также обращает внимание на реакцию еврейской общины и другие немаловажные аспекты. В заключительной части работы – выводах – перечислены особенности Холокоста в Буковине и Черновцах, а также, что немаловажно, указано, как результаты проведенной работы используются в образовательной деятельности.

Подводя итоги, отметим: работа выполнена в целом на высоком научно-исследовательском уровне. Отдельной высокой оценки заслуживают хорошо подобранные иллюстративные материалы, которые необходимо использовать в процессе преподавания истории Холокоста. Некоторым недостатком работы, на наш взгляд, является отсутствие компаративного (сравнительного) подхода, в случае применения которого читателю было бы лучше понятно не только ход Холокоста в данном регионе, но и специфика по сравнению с другими оккупированными областями, где происходило «окончательное решение еврейского вопроса». В целом работа заслуживает высокой оценки – «9» и может быть рекомендована на призовое место конкурса «История и уроки Холокоста».

*Михаил Тяглый,
научный сотрудник УЦИИХ*